

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แต่เดิมชาวชนบทแต่ละหมู่บ้านมีสังคมความเป็นอยู่ตามสภาพแวดล้อมของแต่ละหมู่บ้านที่แตกต่างกัน จึงทำให้วิถีชีวิตของชาวชนบทมีความผูกพันและเื้อื้ออำนวยกับทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าเป็นอย่างมาก ชุมชนได้อาศัยทรัพยากรจากป่า แม่น้ำ และพื้นดิน เป็นพื้นฐานปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค เป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตด้วยการอาศัยความสมบูรณ์ของดิน น้ำ เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต (ชัชวาล ทองดีเลิศ, หน้า 11) ลักษณะของการใช้และการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้มีการใช้ การดูแล รักษาไว้เพื่อการยังชีพ พออยู่พอกิน ด้วยรูปแบบ ดังนี้ (อานันท์ กาญจนพันธ์, หน้า 112) ป่าต้นน้ำ ที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าหัวน้ำ ป่าขุนน้ำ ป่าดง เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำ ที่ชุมชนได้อาศัยใช้ในนา ในสวน ในไร่ กฎเกณฑ์ป่าต้นน้ำประเภทนี้จะรัดกุมเข้มแข็งเป็นอย่างมาก ด้วยการห้ามตัดต้นไม้ในเขตบริเวณนี้อย่างเด็ดขาด แต่เข้าไปหาสมุนไพร หาของป่าและหาอาหารจากป่านี้ได้ ป่าไม้ใช้สอย ชาวบ้านเรียกว่า ป่าแพะ ป่าสาธารณะ ป่าหน้าหมู่บ้าน ซึ่งจะอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมาก มีการกำหนดเกณฑ์การใช้ประโยชน์ในสิ่งที่จำเป็นเท่านั้น เช่น ไม้สร้างบ้าน ให้ตัดได้เฉพาะเฉพาะบ้านที่จะแยกครอบครัวใหม่เท่านั้น การสร้างของส่วนรวมที่ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน ศาลา สะพาน สามารถทำได้ การหาของป่า หาอาหารป่า และหาสมุนไพร นำสัตว์เลี้ยงเข้าไปเลี้ยงได้ แต่ห้ามตัดไม้เพื่อการค้าขายโดยเด็ดขาด ป่าประเพณี เป็นที่อยู่ของผี ประเภทต่าง ๆ เช่น ผีเสื้อบ้าน ผีขุนน้ำ ป่าช้า หรือป่าที่เกี่ยวกับความเชื่อของชุมชน จะมีกฎอย่างเข้มแข็ง ห้ามตัดไม้อย่างเด็ดขาด แต่ก็ยังสามารถเข้าไปหาสมุนไพร หาของป่า และหาอาหารจากป่าได้ จากเขตป่าก็เป็นเขตที่ทำกิน ที่เป็นไร่ ไร่ นา และที่อยู่อาศัย ด้วยการบุกเบิก ในบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ก็ใช้เป็นที่ทำนา สำหรับพื้นที่ที่ใช้สำหรับการทำไร่ ก็บุกเบิกพื้นที่บริเวณที่เป็นเนินเขา และบางครั้งก็ล้าเข้าไปในเขตผืนป่าใหญ่ในบริเวณที่เป็นภูเขาสูง ส่วนที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มก็ใช้เป็นที่อยู่อาศัย

จากการที่ชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติเหล่านี้ ชุมชนได้มีการปกป้อง ดูแล รักษา ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะของความผูกพันที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ พิธีการบวชป่า พิธีการสืบชะตาต้นน้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มี

ความสำคัญต่อชีวิต ในลักษณะของผี (สมบัติ บุญคำเอื้อง, หน้า174) เป็นความเชื่อของผู้คนในชุมชน ผี เป็นจิตวิญญาณของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นความศรัทธาและความเชื่อทางพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ชุมชนได้ร่วมกันวางกฎเกณฑ์ของสังคมให้อาศัยอยู่กับธรรมชาติ ด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติโดยมี ผี เป็นตัวแทนของฝ่ายปกครองถ้าคนในชุมชนมีการเคารพ เชื่อฟัง ปฏิบัติตามก็จะได้รับผลดี หากไม่มีการเคารพและไม่เชื่อฟัง มีการล่วงเกิน ก็จะได้รับแต่สิ่งที่ไม่ดี ผู้ทำผิดก็จะไม่มีความสุข อยู่อย่างไม่สบายใจจนถึงกับล้มป่วยลง และบางครั้งก็ถึงกับตายลงไปในที่สุด ซึ่งชุมชนถือว่าการลงโทษของผี ซึ่งเป็นความเสียหายที่เกิดขึ้นของครอบครัวผู้ที่ทำผิดต่อชุมชนด้วย เช่น ด้านผลผลิตที่เกิดจากการปลูกข้าวไม่ได้ผลเต็มที่ หรือเก็บเกี่ยวผลผลิตไม่ได้ เกิดโรคระบาดคนตายมากมายในหมู่บ้าน เป็นต้น เมื่อผู้ทำผิดต้องที่จะขอลดโทษเหล่านี้ก็ทำได้ด้วยการขอขมาด้วยการเช่นไหว้ผี ทำบุญสืบชะตา ซึ่งเป็นรูปแบบของความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่ชุมชนได้สะสมกันมาเพื่อการแก้ปัญหาในการยอมรับเหตุการณ์ของสังคมแต่ละชุมชน

เมื่อรัฐมีนโยบายเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออก ซึ่งทำให้ชาวนาชนบทต้องขยายที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น ด้วยการบุกรุกป่า เมื่อมีการบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่ดินทำกิน ปัญหาความขัดแย้งก็เกิดขึ้น เนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินกับเกษตรกรด้วยตนเอง และกับหน่วยงานของทางราชการ บางครั้งรัฐก็เป็นผู้สร้างปัญหาขึ้นเอง เช่น กรณีการใช้อำนาจของรัฐประกาศเขตป่าสงวนทับที่ดินทำกินของประชาชน ซึ่งเกิดการรวมศูนย์อำนาจของส่วนกลางเพิ่มมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, หน้า 167) ที่สำคัญคือการใช้รัฐได้ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการสร้างปัญหานี้ขึ้นด้วยการแยกกฎหมายออกจากศีลธรรมและความยุติธรรม โดยรัฐถือว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็มพื้นที่ของประเทศ อำนาจของรัฐคือความถูกต้อง (บวรศักดิ์ และคณะ 2536) แต่อำนาจนี้ไม่ได้มีอยู่ในเฉพาะแต่ในส่วนกลางเท่านั้น ยังมีอำนาจแทรกอยู่ในระดับต่าง ๆ ของสังคมอีก คือ อำนาจของชุมชนชนบทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งน้ำ ดิน และป่า ซึ่งแม้แต่กฎหมายของรัฐก็ยอมรับสิทธิชุมชนเหล่านี้ (บวรศักดิ์ และคณะ, 2536) แต่ช่องว่างที่อยู่ระหว่างอำนาจของรัฐและอำนาจของชุมชน ซึ่งรัฐยังไม่สามารถที่จะขยายอำนาจนี้ออกไปได้อย่างทั่วถึง แต่รัฐก็ยังได้พยายามที่จะขยายอำนาจโดยเฉพาะการปกครองลงไปสู่ระดับอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน ด้วยการให้ชุมชนปกครองกันเอง เมื่อรัฐได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนา ด้วยการนำเอาการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการขยายอำนาจสู่ชนบท ได้เกิดการคัดค้านเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ก็เพราะรัฐได้เข้าไปแทรกแซงอำนาจในการจัดการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนเพิ่มขึ้น ด้วยการออกกฎหมายให้รัฐเข้าไปผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 โดย

ไม่รับรู้สิทธิของชุมชนที่เคยใช้ทรัพยากรอยู่ ในระยะแรก เมื่อรัฐได้ใช้อำนาจในการจัดการป่านั้น ยังมีผลกระทบต่อชาวบ้านไม่มากนัก ด้วยเหตุผลที่ชาวบ้านยังไม่ยอมรับกฎหมายนี้

ในยุทธศาสตร์ของการพัฒนา รัฐสามารถที่จะขยายอำนาจลงสู่ระดับตำบลด้วยการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปทำงานด้านการพัฒนาการเกษตร การสาธารณสุข ทั้งนี้เพราะรัฐต้องการส่งเสริมให้ชาวบ้านขยายพื้นที่การผลิตพืชที่เป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งก่อให้เกิดการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเข้าไปในป่าอย่างมากมาย จนแทบไม่มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ เมื่อชาวบ้านไม่สามารถที่จะพึ่งป่าได้อีก ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งตลาดภายนอกมากขึ้น ด้วยการเร่งการผลิตพืชที่มีตลาดการรับซื้อที่ไม่แน่นอนมากขึ้น ผลก็คือชาวบ้านมีหนี้สินมากมาย มีเป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่มีฐานะดีขึ้น แต่ผู้ที่ได้ประโยชน์มากที่สุดก็คือ นายทุน ที่มีบทบาทเป็นผู้รับซื้อผลผลิตและออกเงินให้กู้ ต่อมานายทุนเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ขณะเดียวกันที่ภาคธุรกิจในเมืองได้เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลาง กลุ่มคนเหล่านี้ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในอำนาจของรัฐ เพื่อที่จะได้มีบทบาทและได้รับประโยชน์มากยิ่งขึ้น จากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ อำนาจของรัฐจึงไม่สามารถที่จะขัดขวางกลุ่มอำนาจของชนชั้นกลางนี้ได้ รัฐก็ได้เปิดโอกาสให้นายทุนและผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองในรูปแบบของการเป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ ซึ่งเป็นการช่วยให้กลุ่มอำนาจท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในอำนาจรัฐมากขึ้น ในระยะนี้รัฐได้มีการยอมรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะของการขยายอำนาจรัฐออกไปทั่วทั้งประเทศ ด้วยการให้ชาวบ้านได้เข้าร่วมกับโครงการต่าง ๆ ของรัฐเพิ่มมากขึ้นทั้งโครงการพัฒนาต่าง ๆ โครงการเพื่อความมั่นคงของชาติ

เมื่อความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงขึ้น รัฐได้ให้การสนับสนุนการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้วยการดำเนินการที่สำคัญ คือ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และส่งเสริมธุรกิจเอกชน หลักการทั้ง 2 ประการนี้ ได้ใช้เป็นแนวทางในการออกกฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับประเพณีของท้องถิ่น ที่เห็นได้ชัดก็คือเรื่องของการจัดการทรัพยากร โดยที่รัฐจะเน้นหลักการควบคุมทรัพยากรและให้เอกชนเป็นผู้ดำเนินการ ด้วยการส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว ซึ่งจะเห็นได้โดยทั่วไปทุกจังหวัดของประเทศไทย จังหวัดเชียงใหม่ก็เป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมธุรกิจประเภทนี้ด้วย โดยเฉพาะเส้นทางสายหางดง – สะเมิง เป็นเส้นทางสายเศรษฐกิจการท่องเที่ยวที่มีสถานที่ท่องเที่ยวมากมาย เช่น ภูเขาดาดอย อุทยานล้านนา ยอดดอยวิสุทธ และที่พักอาศัยที่ทันสมัย ในรูปแบบของบ้านจัดสรร โรงแรมที่มีระดับ เช่น บ้านกลางดอย โรงแรมสวนบัว เป็นต้น โดยมีนักธุรกิจเอกชนเข้ามาลงทุนดำเนินการ อาศัยผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและร้านค้าตามเส้นทางสายนี้ ธุรกิจ

ของเอกชนแต่ละแห่งเหล่านี้จะมีรายได้จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนไม่น้อย

การประกาศขอเวนคืนที่ดินทำกินของประชาชนเพื่อการทำโครงการสร้างโรงไฟฟ้า กำจัดขยะ ในหมู่บ้านน้ำแพร่ อำเภอหางดง ชาวบ้านและนักธุรกิจเอกชนเหล่านี้ต้องได้รับความเดือดร้อน ที่อยู่ ๆ ก็มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นกลางดอยที่มีสภาพภูมิประเทศที่สวยงาม สภาพอากาศ และการคมนาคม จะดีหรือไม่ดีก็ไม่สามารถที่จะประเมินได้ ซึ่งที่ผ่าน ๆ มา รัฐเคยได้ใช้สิทธิในลักษณะเดียวกันนี้กับพื้นที่ต่าง ๆ มาแล้ว โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงสิทธิของชาวบ้าน และชาวบ้านเองก็ต้องตกในสภาพจำยอมมาโดยตลอด และเหล่านักธุรกิจเอกชนที่ได้ลงทุนไปแล้วเหมือนกัน

ผลจากการที่รัฐได้ใช้สิทธิด้วยการกำหนดนโยบายการพัฒนาทางเทคโนโลยี โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันรัฐก็ได้ให้การส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว โดยการให้นักธุรกิจเอกชนเข้ามาดำเนินการ หลักการใช้สิทธิของรัฐในลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้สิทธิที่ไม่เป็นธรรมกับประชาชนและนักลงทุนเอกชน กระบวนการในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ รัฐก็ไม่ให้สิทธิประชาชนได้แสดงความคิดเห็น ได้ร่วมตัดสินใจด้วยในแต่ละครั้ง รวมทั้งกระบวนการในการกำหนดนโยบายของรัฐ ซึ่งบางครั้งผลประโยชน์ก็ไปตกอยู่กับคนบางกลุ่มที่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย จึงทำให้สังคมเกิดความเคยชินกับการใช้สิทธิอำนาจในลักษณะนี้ของรัฐมาโดยตลอด เป็นการปลุกภาระให้กับประชาชน ทั้ง ๆ ที่ประชาชนเหล่านี้ต่างก็มีสิทธิที่จะไม่ยอมรับ แต่ก็ต้องจำยอมรับในสิทธิที่ตนเองไม่ต้องการ

แต่ปัจจุบันสังคมได้ก้าวไปสู่ในยุคที่ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในสิทธิของความเป็นเจ้าของทรัพยากรมากยิ่งขึ้น จึงได้มีการรวมกลุ่มกันรักษาสีตามระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนร่วมกันดูแลความสงบสุขของสังคม โดยไม่ปล่อยให้เป็นเรื่องของรัฐ ตัวแทนของรัฐอีกต่อไป เพราะหลายกรณีที่ผ่านมา ๆ มา รัฐและตัวแทนของรัฐไม่เคยคำนึงถึงชาวบ้านแต่อย่างใด มีแต่ชาวบ้านเท่านั้นที่จะใช้สิทธิของตนรักษาผลประโยชน์ของตนเอง เช่น กรณีโรงไฟฟ้า กำจัดขยะ บ้านน้ำแพร่ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ถ้าชาวบ้านไม่รักษาสีสิทธิของหมู่บ้าน ก็คงต้องยอมให้รัฐ ตัวแทนของรัฐนำโครงการนี้เข้ามาในหมู่บ้านแล้ว ธรรมชาติ วิถีชีวิต ที่ดำเนินมาอย่างยาวนานก็ย่อมจะล้มเหลวลง แต่ชาวบ้านไม่ยอมได้รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น ทำการคัดค้านต่อต้าน จนทำให้นักวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชน เอ็น จี โอ เข้ามาสนับสนุนขยายวงคัดค้านต่อต้านออกไปทั่วทั้งประเทศ จนกระทั่งคนทั้งประเทศได้เข้าใจแล้วว่าปัญหาโรงไฟฟ้ากำจัดขยะนี้ มีผลกระทบต่อคนไทยทั่วประเทศ ไม่เพียงแต่จะสูญเสียแหล่งทรัพยากรธรรมชาติไปเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทอักษกาญจนบุรี ทอักษสงขลา ปัญหา

เขื่อนปากมูล และที่อื่น ๆ เหล่านี้จะต้องไม่เป็นเรื่องของหมู่บ้านอีกต่อไป แต่เป็นปัญหาของคนทั้งประเทศที่ต้องใช้สิทธิที่มีอยู่ไม่ให้รัฐ ตัวแทนของรัฐ นำโครงการที่เป็นผลประโยชน์ของตนเองด้วยการเอาเปรียบชาวบ้าน ทำลายผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ด้วยการรุกรานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นผลประโยชน์ของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น

สิทธิ (rights) คือ การกระทำหรือพฤติกรรมใด ๆ ก็ตาม ที่ผู้เป็นเจ้าของไม่อาจถูกห้ามจากการกระทำนั้น ๆ ดังนั้น การมีสิทธิจึงบอกละถึงการกำหนดหน้าที่แก่ผู้อื่นมิให้ขัดขวางการกระทำนั้น ๆ (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, หน้า 79) การกระทำตามสิทธิจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ถูกต้อง และไม่สามารถที่จะละเมิดสิทธิได้ สังคมมีส่วนร่วมที่จะกำหนดสิทธิในลักษณะที่เป็นข้อตกลงภายในสังคมเอง สิทธิที่ถูกกำหนดมาจากการกระทำร่วมกันของสังคม และสิทธิในลักษณะของการยอมรับจากภายนอกหมู่บ้านหรือสังคมได้มีการยอมรับในการกระทำนั้น ๆ และการกระทำนั้นต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้องด้วย ถ้าการอ้างสิทธิยังไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม สิทธินั้น ๆ ก็ไม่มีประโยชน์

การใช้สิทธิในทรัพยากรใด ๆ ก็ตาม ก็ต้องใช้ภายในระบอบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นนั้น หรือระบอบสิทธิซึ่งได้ระบุถึงข้อกำหนด กฎ ระเบียบในการใช้ เป็นที่ยอมรับของสังคมนั้น ๆ ซึ่งแสดงถึงศักยภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในการใช้ทรัพยากร ระบอบกรรมสิทธิ์ใด ๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมหรือกรรมสิทธิ์ของรัฐ ต่างก็เป็นระบอบของอำนาจทั้งนั้น ถ้าสังคมใด ๆ ไม่มีข้อกำหนด กฎ ระเบียบ ปฏิบัติ พฤติกรรมในการใช้ทรัพยากรของสังคมก็จะไม่มีการควบคุม ทรัพยากรก็จะหมดไปอย่างรวดเร็ว

ทุกคนที่อยู่ในสังคมนั้นย่อมมีสิทธิของตนเอง ซึ่งสิทธินี้ได้ระบุถึงหน้าที่ของบุคคล ไม่มีผู้ใดขัดขวางได้ สิทธิจึงเป็นอำนาจที่มีอยู่ในตัวของบุคคล จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ แต่ก่อนการยอมรับในสิทธิ จะยึดถือการทำผลประโยชน์เป็นหลัก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ดินทำกิน จะไม่มีการแบ่งเขตมากหรือเขตน้อย แต่ยึดถือการทำผลประโยชน์เป็นหลัก ต่อมาเมื่อได้มีการใช้อำนาจของรัฐเข้ามาอ้างสิทธิที่จะใช้พื้นที่ดินทำกินของประชาชน โดยที่รัฐไม่ได้คำนึงถึงการใช้ประโยชน์ของประชาชนมาก่อน ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ประกอบกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จากภายนอกหมู่บ้านเข้ามาแทรกแซง หมู่บ้านต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น และถูกปัจจัยภายนอกควบคุมกำหนดความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การบริโภค พื้นฐานการดำรงชีพต่าง ๆ เหล่านี้ โดยที่หมู่บ้านเองไม่มีอำนาจในการต่อรอง หรือมีอิสระในการเลือกและตัดสินใจที่จะทำอย่างใดอย่างหนึ่งกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น แต่หมู่บ้านเองก็ยังมีศักยภาพพอที่จะพึ่งพาอาศัยความร่วมมือจากภายในหมู่บ้านเองและภายนอกหมู่บ้านด้วย ด้วยวิธีการ

เรียนรู้ ใช้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เครือข่าย บทบาทของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีอำนาจในการต่อรองทางการเมือง สามารถที่จะทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักเรียนรู้ ที่จะดูแลรักษา จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์และมีความยั่งยืนมากที่สุด

ในสังคมปัจจุบันจะหาความเหมาะสม ความพอดี ความพึงพอใจนั้น หาได้ยากยิ่ง แต่ในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกันเอง คนกับทรัพยากรธรรมชาติ กับสิ่งแวดล้อม รัฐ อำนาจ และกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับประชาชน เป็นสิ่งที่ยากมากที่จะหาความเหมาะสม ความพอดีที่จะไม่ไปก้าวร้าวเข้าไปในสิทธิของบุคคล สิทธิของชุมชน แต่ก็ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมเอาไว้ การระวัง ดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน และยังต้องส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางด้านต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติ ให้น้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้ การรวมตัวกันเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนก็เป็นกระบวนการของชาวชนบทที่พยายามจะทำให้มีบรรทัดฐานดังกล่าวนี้ ทั้งบรรทัดฐานทางกฎหมายด้วย ซึ่งเป็นเครื่องมือในการควบคุมการใช้อำนาจรัฐ และทำให้สิ่งที่เป็นอุดมการณ์ หลักการตามที่เป็นบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญให้เป็นจริงให้ได้ ทำให้เกิดผลในลักษณะที่เป็นรูปธรรมของอำนาจรัฐ และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ความคิด ความรุนแรงของการคัดค้าน การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งของประชาชน ช่วยทำให้การผลักดันในเรื่องสิทธิชุมชนให้รัฐยอมรับเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นตามสิทธิของตน

สิทธิของบุคคลมีหลากหลาย ซึ่งแล้วแต่เหตุการณ์และบทบาทหน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ (อเนก บัวเขียว, หน้า 52 – 53) บุคคลย่อมที่จะต้องมียุทธศาสตร์ในการรักษาสิ่งแวดล้อมที่จะต้องทำให้สิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านของตนให้ดีที่สุด ปลอดภัยที่สุด สิทธิการแสดงความคิดเห็นบุคคลภายในหมู่บ้านย่อมที่จะต้องได้มีบทบาทร่วมแสดงความคิดเห็นและปฏิเสธในสิ่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสมกับหมู่บ้านของตนได้ สิทธิการมีส่วนร่วม การตัดสินใจของหมู่บ้าน ย่อมที่จะต้องให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจแสดงความคิดเห็น การยอมรับและไม่ยอมรับด้วย เพราะบุคคลที่อาศัยในหมู่บ้านย่อมที่จะต้องรู้ว่าหมู่บ้านของตนเองมีความต้องการอะไรอะไรที่เหมาะสมกับหมู่บ้านของตนบ้าง ถ้าเป็นสิ่งที่ดีและเป็นประโยชน์กับผู้คนส่วนใหญ่แล้ว ก็ย่อมที่จะต้องมีการเสียสละบ้าง แต่ถ้าบุคคลในหมู่บ้านเห็นว่าผลประโยชน์ที่จะได้รับนั้นน้อยมากหรือแทบจะไม่ได้เลยและต่อ ๆ ไปก็จะนำความเดือดร้อน ความยุ่งยากมาให้แล้ว บุคคลในหมู่บ้านนั้นก็ย่อมที่จะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย เมื่อรัฐต้องการจะทำอะไรก็ตามในหมู่บ้านนั้น สิทธิที่จะได้รับข้อมูลข่าวสาร ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านไม่มีสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอะไรเลย โดยเฉพาะข้อมูลในพื้นที่ดินของตนเอง ความเหมาะสมที่รัฐต้องการใช้พื้นที่

เพื่อดำเนินการโครงการใด ๆ แนวทางการป้องกันและการแก้ไข เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในหมู่บ้าน ก็ไม่ได้รับการชี้แจงอะไรเลย ทำให้ขาดความเชื่อมั่นและความมั่นใจในการกระทำของรัฐ และสิทธิในการที่จะปกครองป้องกันตนเอง ในการที่จะรักษาพื้นที่ดินทำกินของตนเองเอาไว้ให้ได้มากที่สุด ซึ่งมีความผูกพันมาตั้งแต่บรรพชนเป็นการป้องกันสิทธิอีกประเภทหนึ่ง

สิทธิของชุมชน คือ สิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จาก ดิน น้ำ ป่าไม้ แร่ธาตุ ฯลฯ ประชาชนในท้องถิ่นต้องเป็นผู้มีส่วนกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง สิทธิของชุมชนจะเป็นสิทธิที่ส่งรองจากสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล เมื่อรัฐธรรมนูญกำหนดไว้ให้ใครมีสิทธิและหน้าที่ทำอะไร อย่างไร ได้มากน้อยแค่ไหน ปัญหาที่ย่อมไม่เกิดขึ้น รัฐจะทำโครงการใด ๆ ต่อไปต้องเปิดเผยข้อมูลให้ชัดเจน และสร้างความเข้าใจกับชุมชนให้เกิดการยอมรับ มิใช่รัฐตัดสินใจและสั่งการลงมา อย่างครั้งก่อน ๆ

ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้มีการบัญญัติไว้อย่างชัดเจนถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน มาตรา 56 (สภาร่างรัฐธรรมนูญ, 2540, หน้า 18) สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ ในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อม จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สิทธิดังกล่าวนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีการรวมตัวกันต่อต้านการใช้อำนาจรัฐมากขึ้น มีทั้งการร้องเรียน การเดินขบวน ในบางครั้งก็มีความรุนแรงเกิดขึ้น จากปรากฏการณ์เหล่านี้ ผู้วิจัยจึงสนใจ ที่จะทราบถึงเงื่อนไข กลไก และวิธีการที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากลไกและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในภาคเหนือตอนบน
2. เพื่อศึกษาวิธีการในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนในภาคเหนือตอนบน

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. จากผลของการวิจัย จะทำให้ทราบถึงกลไก เงื่อนไข และวิธีการในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในภาคเหนือตอนบน
2. ผลของการศึกษา สามารถใช้เป็นแนวทางในการวางแผนการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และสามารถพัฒนาทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับกระบวนการเรียกร้องสิทธิต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

กลไก หมายถึง ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สื่อสารมวลชน องค์การพัฒนาเอกชน เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไข หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นให้ชุมชนมีการรวมตัวกันเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น ชุมชนมีการเรียนรู้ในเรื่องของสิทธิ ในเรื่องของทรัพยากรตามกฎหมาย ตามรัฐธรรมนูญ ความตระหนักของชุมชนในเรื่องสิ่งแวดล้อม ผลประโยชน์ทางด้านอื่น ๆ เมื่อมีการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การได้รับการสนับสนุนจากสื่อสารมวลชน

วิธีการ หมายถึง รูปแบบที่ชุมชนใช้ในการรวมกลุ่มคัดค้านหน่วยงานของรัฐ ซึ่งใช้แบบที่เป็นทางการ เช่น การเจรจาต่อรอง การยื่นหนังสือร้องเรียน เปิดอภิปราย สัมมนา ปัญหาาร่วมกัน และรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เป็นวิธีการที่รุนแรง เช่น เปิดเวทีอภิปราย การเดินขบวน ปิดถนนต่อต้าน

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตของพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาในพื้นที่ ตำบลน้ำแพร่ หมู่ 4 อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ด้วยเหตุผล เพราะเป็นพื้นที่ที่รัฐเคยได้ใช้อำนาจที่จะยึดเอาพื้นที่ทำกินของประชาชนมาเป็นของรัฐ โดยไม่คำนึงถึงสิทธิของชุมชนที่เคยอาศัยทำกินมาก่อน

2. ขอบเขตของเนื้อหา

2.1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน ได้ศึกษาลักษณะทางกายภาพ ดังนี้

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- ทรัพยากรธรรมชาติ

- วิธีการผลิตและการใช้ทรัพยากร
- สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน
- การศึกษาของชุมชน
- การถือครองที่ดิน
- โครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ภายในชุมชน
- จารีต / ประเพณี / วัฒนธรรมชุมชน

2.2 กลไกในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น

กลไกภายในชุมชน ได้แก่

- ผู้นำ ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งบทบาทของผู้นำและความสัมพันธ์ของผู้นำทั้งภายในและภายนอกชุมชน
- คนในชุมชนมีการเรียนรู้ด้านข่าวสารที่เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การใช้อำนาจรัฐ รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนภายในและนอกชุมชน

กลไกภายนอกชุมชน ได้แก่

- สื่อสารมวลชน
- องค์กรเอกชน
- นักวิชาการ
- นักการเมือง
- พ่อค้า / นักธุรกิจ
- ข้าราชการ

2.3 เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดวิธีการในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร ได้แก่

- รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ หมายความว่าด้วยสิทธิชุมชน
- ความขัดแย้งและผลประโยชน์ขององค์กร หรือกลุ่มบุคคล

2.4 วิธีการที่ใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชน ได้แก่

- หาข้อมูลรายละเอียดความเป็นมาของโครงการ
- ประชุมหาวิธีการดำเนินการ

- การยื่นหนังสือคัดค้านต่อต้าน
- การประสานงานกับหน่วยงานภายนอกชุมชน เช่น
ประสานงานกับองค์การเอกชน นักวิชาการ สื่อมวลชน
นักการเมือง พ่อค้า และนักธุรกิจ
- ประสานงานกับภาครัฐ เช่น การจัดประชาสังคมและการมี
ส่วนร่วมในการร่างกฎหมายใหม่
- การรวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อต้าน เช่น การรวมกลุ่ม เดินขบวน
ปิดถนน เปิดอภิปราย
- การสร้างเครือข่าย เช่น การรวมกลุ่ม การได้รับการสนับสนุน
จากชุมชนที่ห่างไกล การได้รับการสนับสนุนจากชุมชน
ใกล้เคียง
- การใช้ประเพณีในชุมชน เช่น พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ และ
การละเล่นทางศิลปวัฒนธรรม

กรอบแนวคิดในการศึกษา

ทุกคนที่อยู่ในสังคมย่อมมีสิทธิของตนเอง ซึ่งสิทธินี้ได้ระบุถึงหน้าที่ของบุคคล ไม่มีผู้ใดขัดขวางได้ สิทธิจึงเป็นอำนาจที่มีอยู่ในตัวบุคคล จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ แต่ก่อนการยอมรับในสิทธิ จะยึดถือการทำผลประโยชน์เป็นหลัก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ดินทำกิน จะไม่มีการแบ่งเขตมากหรือน้อย แต่ยึดเอาการทำผลประโยชน์เป็นหลัก ต่อมาเมื่อได้มีการใช้อำนาจของรัฐเข้ามาอ้างสิทธิที่จะใช้พื้นที่ดินทำกินของประชาชน โดยที่รัฐไม่ได้คำนึงถึงการใช้ประโยชน์ของประชาชนมาก่อน ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ประกอบกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมจากภายนอกชุมชนเข้ามาแทรกแซง ชุมชนต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น และถูกปัจจัยภายนอกเข้าควบคุม กำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การบริโภค พื้นฐานการดำรงชีพต่าง ๆ เหล่านี้ โดยที่ชุมชนเองไม่มีอำนาจในการต่อรองหรือมีอิสระในการเลือก หรือตัดสินใจที่จะทำอย่างใดอย่างหนึ่งกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ชุมชนก็ยังมีศักยภาพพอที่จะพึ่งพาอาศัยความร่วมมือจากภายในชุมชนเองและภายนอกชุมชน ด้วยวิธีการเรียนรู้ การใช้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เครือข่าย บทบาทของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีอำนาจในการต่อรองทางการ

เมือง สามารถที่จะทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักที่จะดูแล รักษา จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเองและให้มีความยั่งยืนให้มากที่สุด

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University